

տատումը Լոռու եւ Կարսի թագաւորութիւնների համար)<sup>35</sup>: Աւելի հաւանական է մտածել, որ Խաչէնի տիրակալի թագաւորումը յաջորդել է Մովսէս Դասխուրանցու «Պատմութիւն Աղուանից»-ի շարադրման ժամանակին (982-988 թթ. միջեւ), ուստի չէր կարող յիշատակուել նրանում: Սակայն այդ ենթադրելի իրադարձութիւնը, թոււմ է, թէ կարող էր տեղի ունենալ, հակառակ նշուած տրամաբանութեանը, միւս մօտաւոր ժամանակակցի՝ Ասողիկի երկի շարադրումից (1004 թ.) առաջ, քանի որ Տաթուանցի պատմիչը տեղեկութիւն չի տալիս ոչ միայն դրա, այլ նաեւ Դիզակի թագաւորութեան հռչակման մասին (997 կամ գոնէ 1000 թ. վաղ):

Մանրամասնելով՝ նշենք նաեւ, որ ամենայն հաւանականութեամբ, Փառիսոսի վերջին թագաւոր Փիլիպպէն է (1003-1048), որ մէկ այլ «Աղուանից» թագաւորի՝ Ատրներսեհի հետ միասին նամակագրութիւն է վարել ժամանակի յայտնի վարդապետներից մէկի՝ Տիրանունի հետ: Երկու թագաւորների 200 հարցերին (կամ սկզբնապէս, գուցէ անգամ 500) Տիրանունի երկասիրած «Պատասխանի»-ն պահպանուել է մի քանի գրչագրերում<sup>36</sup> եւ նորերս հրատարակուել «Մատենագիրք Հայոց»-ի Ժ. դարի հատորում Ազատ Բոզոյեանի կողմից: Երկասիրութեան ձեռագրական վերտառութիւնն է. «Տիրանունյ [տարբ. Տիրանայ] Հայոց վարդապետի Պատասխանի հարցմանց թագաւորացն Աղուանից Ատրներսեհի եւ Փիլպէի». բնագրի սկիզբն է. «Ընկալեալ զհրամանս եւ զխնդիրս ձեր յոյժ փութով եւ յաւերժ ըզձալի

փափաքանաւք՝ ուրախ եղեաք ի սմա իբրեւ ի պարգեւս եւ ի ձիրս երկնառաքս, եւ որպէս որք բաժանեն զաւար եւ որպէս ի հունձս, կամ ի զգաւնութեան ստացեալ զաւետիս բարեաց ի հեռաստանէ եկեալ անընչին կարաւտելոյ, զի այնչափ անդուլ իմաստութեամբ եւ զանազան ընտրողութեամբ շարյարեալ էին յոճ ըստ կարգի գրեալքս առ ի ձէնջ»<sup>37</sup>: Ինչ վերաբերում է Փիլիպպէի (Փիպէի) հետ յիշատակուած «Աղուանից» թագաւոր Ատրներսեհին, ապա, կարծես թէ, նա կարող է առաւել մեծ հաւանականութեամբ համադրուել Հակարի գետի վերնահովտում գտնուող Աղբրածորի (Մայրեջրի) վանքում վերջերս յայտնաբերուած խաչքարերից մէկի կանգնեցնող «Գրիգոր իշխանաց իշխանի» հօր հետ: Վիմագրի պահպանուած հատուածում առկայ են վերջինիս անուան առաջին երեք տառերը՝ ԱՏՐ{...}, եւ դժուար է կասկածել, որ այդ անունը հէնց Ատրներսեհին է (ամբողջ 8 կարճ տողանոց բնագիրն է. «ԹՎ<sup>ԿԿԿԿ</sup> շ<sup>ԿԿԿԿ</sup> / :ՇԺԸ: / էր [=1069 թ.]: Ես՝ Գրիգոր/իշխան/աց իշխան, որդի Ատր/{...}): Ընդ որում Գրիգորը եւ, բնականաբար, նաեւ իր հայրը, ըստ ամենայնի, Դիզակ-Գորոզուի՝ ԺԱ դ. կէսերի իշխանաց իշխանները, այսինքն՝ թագաւորներն են<sup>38</sup>:

Յաւելենք նաեւ, որ յայտնի է Սեմեքերիմ (Սենեքարիմ, Սինաքերեմ) անունով անձնաւորութեանն ուղղուած՝ առաւել մեծ հաւանականութեամբ, այս նոյն Տիրանուն (Տիրան) վարդապետի մէկ այլ «Պատասխանի» եւս, որի ութ ոչ մեծ հատուածները պահպանուել են Վարդան Այգեկցու քա-

35 Տե՛ս Ռ. Ի. Մաթեոսեան, *Տաշիր-Ձորագետ (X դար - XII դարի սկիզբ)*, Եր., 1982, էջ 74-75, 120-123:

36 ՄՄ, ձեռ. թիւ 3710, 3006, 3824, 497, 625, 6380: Տե՛ս Գ. Տեր-Մկրտչեան, *Հայկական, Ժ.* - «Արարատ», 1894, էջ 22-26. Ա. Գ. Մնացականեան, *Աղուանից աշխարհի գրականութեան հարցերի շուրջը*, Եր., 1966, էջ 204-210:

37 Տիրան(ուն) վարդապետ, *Պատասխանի հարցմանց*, Առաջաբանը եւ քննական բնագիրը Ա. Բոզոյեանի, - «Մատենագիրք Հայոց», հտ. Ժ., Ժ. դար, Ամթիլիսա, 2009, էջ 957:

38 Մանրամասն տե՛ս Ա. Յակոբեան, *Պատմա-աշխարհագրական եւ վիմագրագիտական ռեսուրսային խմբակ*, Եջ 56-63: